

hunytát követően – Horváth Sz. István fejezte be. A monográfia – *Balázs Ferenc* címen – 1983-ban jelent meg a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.)

Még életében napvilágot látott könyve, az *Akik előttem jártak* (Kriterion, 1976.) Az *Ajánlásban* így vall a kötetről: „Azok közül, akik előttem jártak, azokat választottam ki, akik nemcsak előttem jártak, hanem akiknek igyekeztem is a nyomukba lépni.”

Mikó Imre utolsó könyve – *A csendes Petőfi utca* – önéletrajzi fogantatású, befejezetlen mű. A posztumusz kötet (Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1978.) „helye”, méltatói szerint: műfajilag az emlékirás, a művelődéstörténet és a szociológia határán van. Tény, hogy Mikó Imre mintegy hatvan évet élt a kolozsvári „csendes” Petőfi utca 17. számú házában. Itt, a családi háznál – a ma már csak *néhai* Petőfi utcában – hangzott el fölötte 1977. március 29-én, dr. Kovács Lajos unitárius püspök – személyében egyházunk 40. főgondnokát (1964-1968 és 1975-1977 között) is búcsúztató – gyászbeszéde. A méltatás szerint: „Azt kívánta, hogy itt, ennek a hajléknak az udvarán búcsúzzunk tőle, ahol szülei, elődei, azok, akik „előtte jártak”, tanították őt a láthatatlan élet áldott valóságaira: az istenhitre, a múlt értékeinek megbecsülésére, a szülőföld rajongó szeretetére, [...] életet építő, felelősségteljes, fáradhatatlan, önzetlen tevékenységre. [...] De egyházunk is benne egyik leg-hűségesebb tagját, nagytekintélyű és általánosan tisztelt vezetőjét veszítette el. [...] Egyszóval köszönjük, hogy: erős szívű volt, mintha látta volna a láthatatlant.»

Igen, úgy élt, „mintha látta volna a láthatatlant.” – EMLÉKE LEGYEN ÁLDOTT!

CSEKE PÉTER

TISZTÍTÓTŰZ*

*(Gondolatok Bözödi György születésének
kilencvenedik évfordulóján)*

A kisebbségi lét első évtizedének legnagyobb tanulsága az volt, hogy kisebbségi helyzetben többségi tudattal élni nem lehet. Ennek a felismerésnek a logikus következménye a szigorú *múltkritika* (miért jutott az erdélyi magyarság kisebbségi helyzetbe) és a *tudatos jövőépítés* követelményrendszerének a felállítása; olyan életstratégia kialakítása, mely egyaránt kedvez

* Elhangzott 2003. április 30-án, a kolozsvári belvárosi unitárius egyházközség, Bözödi György emlékére rendezett gyülekezeti találkozóján.

mind az *önvédelemnek*, mind az *önszerveződésnek*. Gyakorlatilag az 1918 előtti intézményeket (már azokat, amelyeket a berendezkedő nagyromán állam nem szüntetett meg) a kisebbségi élet követelményei szerint *új szemléleti alapra* kellett helyezni; másrészt a kisebbségi léthelyzet valamennyi életfunkciójának egészséges működése érdekében meg kellett teremteni a hiányzó intézményeket.

Bözödi György (1913–1989) máig legnevezetesebb könyve, az 1938-ban megjelent *Székely bánja* mindkét kívánalomnak eleget tesz, hiszen a huszonevesként írt szociográfiai munka arra a felismerésre épül, hogy a jövő érdekében vállalni kell a hamis utópiák lebontását (*kisebbségi küzdelmet nem folytathatunk tévedésekre alapozva*), másrészt tudatosítani kell *egy szervezetesebb gazdasági és szellemi élet módjait és lehetőségeit*. A történelmi méretű pusztulást – „A székelység megrokkant ellenálló-képességgel, a gazdasági romlás végletes állapotában került az államfordulat elé” (Balogh Edgár korabeli megállapítása) – azzal ellentételezi, hogy a biztató jelenségekre irányítja a figyelmet.

A két világháború között eszmélkedő fiatal írónemzedék tagjai – közéjük tartozott Bözödi György is – úgy látták, hogy a kényszerűségből fakadó önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett *hiteles valóságképpel* kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásformákat követve cselekszenek az erdélyi magyarok – osztálytagozódásuktól függetlenül. Korántsem arról van szó, mintha az első írónemzedék tagjai (köztük például Tamási Áron) ne látták volna a társadalmi bajokat és azok forrásait. Csakhogy a kisebbségi irodalom természeténél fogva eleve *védekező irodalom*: a humánumba és a nép életerejébe vetett hit fenntartására, a külső veszélyek elhárítására helyezte a hangsúlyt. *A boldog embert* megíró Móricz és a *Szülőföldemmel* írásművészetének csúcsára jutott Tamási párhuzamba állítása során fejt ki ezt 1941-ben az „otthonirodalom” fogalmát megalkotó Molter Károly. Móricznál – írja az *Erdélyi Helikon* hasábjain – „még szükségszerűen sok volt a társadalmi támadó motívum, míg a mi székelyeink a kisebbségi védekezés közben szorultak a természetes népi küzdőterre. [...] Ösztönös védekezés volt a székely etnikum, egy ősi nép lelki magja, mely, mint az egyéni nemtő, halhatatlan. A legelső néprétegekbe szálltak alá, s onnan akkora nyelvkincset, olyan eredeti észjárást és elbeszélő lendületet, akkora képzelőerőt hoztak magukkal, mint Giono a francia mélyparasztságból, Hauptmann a sziléziai és Johst a lengyelországi tájnémetiségből, olyan magatartást, amelyet Illyés Gyula tanult a Dunántúl magyarságában. [...] Védekező állásfoglalásuk lehetett az oka, hogy csupán a népszerűtet nagy földadatai alakultak bennük témákká.”¹

Nyilvánvaló tehát, hogy megszületésekor a *körülmények hatalmának elviseléséből* nyerte az erdélyi magyar irodalom a pátoszát, ekképpen tiltako-

¹ Molter Károly: *Tamási németül*. Erdélyi Helikon, 1941. 12. 818–822.

zott „a rab hétköznapi” (Szabédi László) igazságtalanságai ellen. Ami persze abból is következett, hogy a kisebbségi társadalom bajainak a feltárása, a bátor szókimondás kezdetben jóval nagyobb ellenállásba ütközött – jó példa rá Tamási *Czímeresek* című regényének a „fogadtatása” –, mint többségi helyzetben: az 1918-as összeomláshoz vezető okok feltárása, a megoldhatatlannak látszó kisebbségi kérdéseket előtérbe állító, felelősségre ébresztő tények adott esetben akár az államhatalom képviselőinél is jobban irritáltak (a maguk szűkebb és tágabb önkörében) a tulajdon sorsukra reflektálni nem mindig képes kisebbségi „érdekvédőket”.

A második írónemzedékre már közvetlenül hatottak a kisebbségi lét első évtizedének tapasztalatai, csalódásai és megcsalásai, a helyzetváltozással nem számoló magatartásformái, az élet továbbviteléhez nélkülözhetetlen szemléletváltás „késleltetett” reflexei, s így szükségszerűen a kisebbségi társadalom belső „megigazulásának” – „önerőből is megoldható” – kérdései váltak számukra „nemzeti feladattá”. Ez a – történelmi tisztánlátás és jövőteremtés igényéből fakadó – hangsúlyváltás elkerülhetetlen volt, ám a helyzetet bonyolította, hogy a magyarországi szociográfiai hullám hatására Erdélyben is felerősödtek azok a hangok, amelyek a belső „támadó motívumokat” helyezték előtérbe. Épp akkor, amikor a hitleri és sztálini hegemoniatörekvések, Románia rohamos fasizálódása a kisebbségi társadalom belső egységének a megteremtését tette elodázhatatlanná.

Az akkoriban uralkodó ambivalens szemléletet jól jellemzi a szociológus Venczel Józsefnek a magyarországi és az erdélyi szociográfiák eltérő szerepkörére rávilágító kritikai viszonyulása. „Szabadítsuk fel magunkat lehetőség szerint a Magyarországon megjelenő társadalomkutató művek hatása alól, írta épp a *Székely bánja* megjelenése után a *Hitel* 1938-as évfolyamában. Ott talán megengedhető a rossz hánytorgatása s akár a bírói beavatkozást is igénybe vevő viták indítása, ott ennek is célja lehet: az elégedetlenség siettetni a kormányintézkedéseket, főként a társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását. De mi célja ennek lehet nálunk, hol vannak a hatékony eszközök a társadalmi és gazdasági bajok javítására? Persze, nem takargatást és illúzióképzést kívánunk, csak azt, hogy a társadalomkutató csupán a megdöbbenés kedvéért ne szélesítse a szigetek közötti tenger méreteit, hanem lássa meg, hogy az itt-ott még a mélyben épülő zátonyok azzal kecsegtetnek, hogy – tőlünk függ, mikor – új szigetek nyújtanak a népi kérdések, feladatok és megoldások felfedezőjének megnyugvást és támpontokat.”² (Venczel érvelése a harmincas évek elején kialakult szemléletben gyökerezik, amely a *Vallani és vállalni* vitában kapott először hangot: „a román közviszonyokat kell elsősorban támadni, csak azután a kisebbségi parazitákat és elvtelen konjunktúra-lényeket”.³ Az persze kétségtelen, hogy a kisebbségi felemelkedés „szigeteinek” a bemutatása során Böződi – a mai történészek

² Venczel József: *Böződi György társadalomkutató műve*. Hítel, 1938. 169–172.

³ Vö.: Molter Károly: *Enyveshát*. Erdélyi Helikon, 1930. 1. 94–96.

megítélése szerint is – jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyire vállalkozhatott volna.)

Az erdélyi magyar szociográfia szerepét alighanem a csehszlovákiai Sarló-mozgalmat elindító, annak falkutatásait megszervező Balogh Edgár látta a legvilágosabban. Ő sem „vádiratokat” várt természetesen kisebbségi helyzetben ettől a műfajtól, hanem a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság *belső kohéziójának a megteremtését*. Felfogása szerint ugyanis a reális társadalomismeret az *egészséges nemzeti tudatot* erősíti az erdélyi magyarság körében. Az 1935-ben Csehszlovákiából kiutasított és azóta a *Korunk* belső köréhez tartozó (a folyóirat 1957-es újraindítása után főszerkesztő-helyettesi szerepet vállaló) Balogh Edgár mindig baloldalinak vallotta magát, de sosem volt anacionális. Nem véletlen, hogy a *Magyarország felfedezése* szociográfia-sorozat első köteteinek a megjelenése idején ő szorgalmazta leginkább az *Erdély felfedezése* beindítását. (Nem csak a *Korunk* hasábjain.) Abból az alapvető felismerésből indult ki, hogy a kisebbségi társadalom belső tagozódásairól, az egyes „néposztályok” egymáshoz való viszonyáról, „városi és falusi dolgozóink szociális helyzetéről, önvédelmi erejéről s nemzetörténeti szerepéről, kisebbségi életünk gyarapodó vagy fogyatkozó népi erőtartálékairól csakis egy szabatos szociográfiai népfelvétel adhat felvilágosítást”. Az erdélyi szociográfiai irodalomtól egy olyan *nemzeti tankönyv* előmunkálatait várta, amelynek célja a kisebbségi magyarság *reális helyzettudatának* a kialakítása.⁴

A magyarországi és az erdélyi szociográfiák funkcionalitása közti éles különbségtételt – miként az eddigiekből is kiderült – Böződi György híressé vált munkája, a *Székely bánja* váltotta ki. A kötet kiadásában – tizenhét társával, akik az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadói vállalkozást elindították – tevélegesen szerepet vállaló Balogh Edgár úgy látta, hogy „Böződi bátran utat vágott kisebbségi népeletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk fele”, s hogy „a társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költői alkotás komor fenségével”.⁵ Az *erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) szerzője, Mikó Imre elismeri ugyan, hogy „a mai helyzetről adott reális kép enyhíteni látszik azokat a hibákat, amelyeket a székely múlt egyoldalú beállításával elkövetett”, de ő is (akárcsak Venczel) arra hívja fel a figyelmet: az *önvád* „a kisebbségi helyzetben könnyen az ellenkező célhoz, a kiábránduláshoz vezethet”.⁶ (Ettől tartott az Erdélyi Szépművészek Céh is, amikor a *Székely bánja* kéziratának a kiadását tíz évre „elnapolta”.) A Makkai Sándor *Magunk revíziójában* meghirdetett elvekhez – az író-püspök távozása után is – következetesen ragaszkot-

⁴ Vö.: Balogh Edgár: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomáshoz*. *Korunk*, 1937. 3. 261–264.; uő.: *Erdélyi magyarságtudomány*. *Korunk*, 1937. 10. 874–877.

⁵ Uő.: *Böződi György könyve a székelységről*. Brassói Lapok, 1938. június 20. Kötetben in B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 456–458.

⁶ Mikó Imre: *Székely bánja*. Keleti Újság, 1938. július 31. Újraaközölve in M. I.: *Akik előtttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 64–67.

dó Jancsó Béla nem osztotta ezeket a nézeteket. Böződi – emelte ki az *Erdélyi Fialatok* hasábjain megjelent tanulmányában – a Székelyföld két világháború között tapasztalt leromlásának elsődleges okait „ezeréves folyamatban látja”, ezért foglalja olyan nagy terjedelemben a székelység „elfelejtett történelmével”, az önsorsrontó – múltbeli és jelenbeli – bűnök lajstromozásával.⁷ (Nota bene: a mű eredeti címe – amit a királyi Románia cenzúrája nem engedélyezett – a *Segítség nélkül* volt.)

Böződi nagy hatással volt Bölöni Farkas Sándor, aki száz esztendővel korábban felfedezte az amerikai demokráciát, és akinek *Észak-amerikai utazás* című kötetét a huszadik századi szociográfiai írások „ősapjának” tekinti. Neki köszönhető – írja visszaemlékezésében –, hogy idejekorán rájött arra: „irodalomunk és önmagunk olyanná válunk, amilyenek ismerjük”; aminthogy arra is: hogy könnyebben megtanuljuk, „hol vagyunk és miért vagyunk”, ahhoz „messzejárónak” és egyszersmind „magunk körül nézőnek” kell lennünk”. A másik útitársa térben és időben Orbán Balázs volt, aki maga is Bölöni Farkas könyvéből tanulta „az öntudatos hazaszeretetet s a szabadság imádását”. „Szellemi felmenői” közt harmadikként – nem csak az unitárius teológián, hanem a szociográfia műfajában is – „előtte járó” Balázs Ferencet említi, aki 1929-ben „szociográfia-szerű képet nyújtott szinte a kerek világ feléről, új meglátásokkal, új eszmékkel gazdagítva addigi képünket a világról”, és akinek mészköi kísérleti telepe, az egész Aranyosszékét átfogó társadalomreformeri munkássága ösztönzőleg hatott a Székelyföld felfedezésére. Hatott rá – az *Erdélyi Fialatok* közvetítésével – Dimitrie Gusti professzor bukaresti szociológiai iskolájának működése éppúgy, mint a magyarországi szociográfia hullámverése.⁸ A kolozsvári román egyetemen jogot, történelmet és irodalomtörténetet hallgatott. Két évig az Unitárius Teológiai Akadémiára is járt, hogy szülőfaluja, Böződújfalú zsidó vallású székely-magyarjainak a történetét megérthesse. „A teológiára is azért mentem – fejtette ki élete végén Gálfalvi Györgynek –, mert belebolondultam a szombatosok históriájába, s azt hittem, ott kedvemre búvárkodhatom. A *Székely bánjában* jól kimutatható, hogy a történelmi fejezeteket nagyobb erudícióval írtam.”⁹

(Kevesen tudják, hogy ezeket a fejezeteket – *Székelyek* címen – 1943-ban külön kötetben is megjelentette a budapesti Bolyai Akadémia. Arra viszont aligha kell emlékeztetnünk, hogy a csíkszeredai Pallas-Akadémia a történelmi tanulmányokat tartalmazó *Székely századok* közreadásával tisztelgett a történész Böződi György szelleme előtt – születésének kilencvenedik évfordulója küszöbén. Egyed Ákos akadémikus ezekkel a szavakkal ajánlotta a kötetet a mai olvasók figyelmébe: „Böződi a székelység sorskönyvét írta meg azzal, hogy feltárta e hajdan erős néptörzs meggyengülésének körülmé-

⁷ Jancsó Béla: *Az első tudományos vidék-monográfiánkhoz*. Erdélyi Fialatok, 1938. 2. 7–10.

⁸ Böződi György: *A Székely bánja forrásánál*. Korunk, 1967. 9. 1197–1200.

⁹ Gálfalvi György: *Böződi György galibái*. Látó, 1990. 2. 127–133.

nyeit, a belső és külső körülmények alakulását. A tudomány módszerével mutatott rá a székely társadalom közép rétegeinek, a lovas, illetve a gyalogrendű székelyeknek a megfogyatkozására, a jobbágyrend megjelenésére; következőképpen megrajzolta azt az utat, amely a szegény társadalmi réteg felduzzadásához vezetett, nem feledkezve meg a kísérőjelenségekről, a lázadásokról, a pártütésekről, s az olykor-olykor téves szövetkezésekről. Ha az a komor kép, amelyet Böződi a székely múlt egyik kevésbé ismert oldaláról megrajzolt, mégsem vált elcsüggesztő, lehangoló leckéztetéssé, amint egyesek állították, az annak tudható be, hogy a háttérben reménykeltő színek is fellelhetők: a székelység végül mindig képes volt kiheverni a nehéz korok pusztításait, rombolásait, újra tudta kezdeni az életet. Éltrevalóságát a legendás ezermesterséggé fejlesztett tudásával újra és újra képes volt bebizonyítani.”¹⁰⁾

Bölcsészeti és teológiai tanulmányai mellett 1932-től újságírói munkát végez (előbb a *Keleti Újságnál*, majd az *Ellenzék*nél). Négy évig gyalog és szekéren járta a székely falvakat, egy nyáron át pedig kerékpáron. Megtörtént, hogy a csendőrség őrizetbe vette – a *Kisküküllő völgye* című fejezetben megírja az esetet –, mert kíváncsiak voltak arra, hogy útjai során miféle jegyzeteket készített. „Termékenyítő légkörben éltem – vallja azokra az évekre visszatekintve. – Éjszakába, sőt reggelig nyúló beszélgetéseink érlelték ki a tervet, amelynek első megnyilvánulásai hírlapi riportok voltak, helyszíni jelentések a mulandóság veszélyével, de a maradandóság csiráival magukban.”¹¹ Amint tudatára ébred ennek, az újságíróként végzett helyszíni megfigyeléseit – riportsorozatát az *Ellenzék* hozta – egyre inkább történelmi oknyomozással egészíti ki. Az 1935-ben megjelent *Székely emberek – zsidó istenek* című tanulmányának¹² írása közben ismeri fel a *Székely bánja* alapkoncepcióját: a székelységről hamis tudat él, sőt maga a székelység sincs tudatában a saját valóságos történelmének. A székely szombatosok történetének a feltárását¹³ joggal tekinthetjük a *Székely bánja* közvetlen előzményének/előképeének, ám arról sem feledkezhetünk meg, hogy Böződi nem csupán a riport- és tanulmányírásban szerzett addigra jártasságot; költőként és elbeszélőként is jelen volt az irodalmi lapok hasábjain, sőt elkészült három regény kéziratával, amelyek azután láttak napvilágot, hogy 1938-as szociográfiai műve ráirányította a figyelmet az író személyiségére.¹⁴

¹⁰ Egyed Ákos szövegét lásd: Böződi György: *Székely századok. Történelmi tanulmányok*. Egybegyűjtötte és a jegyzeteket összeállította Nagy Pál. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. Hátsó borító.

¹¹ Böződi György: *I. m. I. h.*

¹² A tanulmány újrakiadását lásd in B. Gy.: *Földre írt történelem*. Válogatott írások, Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.

¹³ Újabb kiadását lásd in B. Gy.: *Földre írt történelem*. Válogatott írások Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.

¹⁴ *Romlás I–II*. Bp., 1940.; *Nyugtalan pásztorok*. Bp., 1942.

Nem „kezdő műfaj” tehát Böződi pályáján a szociográfia: több műfajban kipróbált írástapasztalattal rendelkezett már, amikor úgy érezte, hogy felismerései „azonnali” összegezéséhez épp ezt érezte a legalkalmasabbnak. Mindez jól érzékelhető a sorok között vibráló lírai hevületből, a hangulatteremtő erő jelenlétéből. Az már valószínűleg a „történelmi idő” sürgetésének tudható be, hogy az írónak nem volt kellő „türelmi ideje” a – egyébként két-kötetesre tervezett – mű arányos szerkezetének a kialakításához. (Jellemző epizód: az Erdélyi Szépmíves Céh lektora (Kovács László) miután elolvasta Böződi mindmáig legfontosabb és legvisszhangosabb munkájának kéziratát, jóindulatúan azt tanácsolta: a szerző érdekében tíz évig záróják a kéziratot, sőt a fiók kulcsát is adja át neki.) A *Székely bánja* valóban nem hibátlan alkotás, szerkezeti fogyatékoságai közismertek – hiszen az író úgy érezte: nem elégedhet meg az akkori élet keresztmetszetszerű rajzával, „a kérdésekbe való mélyebb behatolás” szükségessé tette az előzmények, a történelmi kialakulás vázolását –, de a kézirat megszületésének „történelmi pillanatában” kellett nyomdába adni (ez is a szociográfiai művek műfaji sajátosságai közé tartozik), mert „a mondanivalója fontosabb, mint a formája”.¹⁵

Amit az is igazol, hogy a könyv későbbi kiadásai során Böződinek alkalma nyílt (részben) pótolni művének – a korabeli szigorú kritika jelezte és általa is érzékelt – hiányosságait. Ám ettől alkotása lényegében nem vált teljesebbé. Szemléletli okokból azon nem akart és nem is tudott kedvezőbb történelmi körülmények között – a negyvenes évek elején – sem változtatni. Sőt, többségi helyzetben érezte igazán, hogy művére nagyobb szükség van, mint megírása idején. Hogy mi történt volna akkor, ha 1938-ban hallgat a „jó szóra”? Történelmietlen a kérdésfelvetés, de mégsem árt elgondolkozni rajta. Tíz esztendő múltán ki sem nyithatta volna a kéziratot rejtő fiók zárját. A második világháború után ugyanis mindvégig – egészen a haláláig – az orwelli szellemörök felügyelete alatt állt: mikor elhurcoltan, mikor szabadlábon.¹⁶

Egy Balázs Ferenc-megszállottságú unitárius lelkész kálváriáját ismeri meg 1932-ben Böződi, az ő hétéves históriájából bomlik ki aztán az egész székelységé. (Lukács Sándor Balázs Ferencsel egy időben került ki Angliába, majd Amerikába. Lőrinczi László – ugyancsak unitárius – lelkésszel triászban ott alakították ki mindhárman erdélyi életépítő elképzeléseiket.) Az expozíciót követő „félkönyvnyi fejezet”, az *Elfelejtett történelem* – találoán írja Csapody Miklós 1986-ban megjelent elemzésében – a kötet legizgalmasabb és legjobban megírt része. „A székelység valódi történetét logikus okfejtés és összeszedett argumentáció kíséri, melyet mint az árnyék követ a »bűnös utópia« felmagzásának kísérteties históriája. Tűzvész, háborúk, vér, felekezeti széthúzás, a jog félresöpörése, felkelések és bukások. [...] A népi tömegeknek ez a leromlása 1867 után felgyorsult, az arányosítás (a közös

¹⁵ Böződi György: *A Székely bánja forrásánál*. I. h.

¹⁶ Vö. Gálfalvi György: *I. m.* I. h.

földek felosztása) és a tagosítás (a birtokok egységesítése) csak erősítette a folyamatot. A bontakozó kapitalizmus pénzügyi fellendülés helyett a lelkiismeretlen magyar bankpolitika »eredményeit« hozta.” A kötet második fele a személyes tapasztalatok rögzítése. Jellegénél fogva másnemű, mint a történelmi fejezet. Tájrész és állapotrajz követi egymást a „felemelkedés szigeteinek” keresése közben. Sokszor elnagyoltan, vázaltszerűen. Az egyenlenség és az esetlegesség feltűnő jegyeit Csapody az újságírói munkából eredezteti, másrészt – a kötet egészére is vonatkoztatva – Böződi történelemszemléletének tagadhatatlan egyoldalúságával magyarázza: a feudális rend korlátainak és megtorlásainak előtérbe helyezésével, a gazdasági viszonyok sokszor fársztó bemutatásával aránytalanná válik a történelmi tabló is, láthatatlan marad a nyugalmas időkben alkotó, kultúrateremtő székelység arca.¹⁷ A mai olvasó azonban így is felteszi magának a kérdést: hogyan volt lehetséges, hogy annyi vérvesztés és történelmi igazságtalanság ellenére (amihez még jócskán hozzáadódott az önpusztítás – a kötet második felében bőven lajstromozott – megannyi kártétele: gyermekhalandóság, egyke, szifilisz, öngyilkosság, kivándorlás, hit- és nemzetelhagyás, okatlan virtuskodás stb.) a székelység mégis megmaradhatott? Böződi szép példázatai a kisebbségi felemelkedés Balázs Ferenc-i „szigeteiről” azt sugallják: csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni. A *Székelység bánja* mához szóló üzenetének lényege végső fokon az, hogy „reménységünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe, és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket, és közelebb visszük a valósághoz.”

Nehéz dolga lesz Böződi György reménybeli monográfiájának, amidőn munkájának *Böződi és a román Gulág* című fejezetéhez kíván majd adatokat gyűjteni. Hogy mennyire nehéz, arra Sütő András legutóbbi megemlékezéséből is következtethetünk.¹⁸

Ha nem viszi el hetvenhat éves korában a sok „galiba” meg „slamasztika”, ifjabb pályatársai 1989 után még jó ideig hozzá járhattak volna, hogy az erdélyi szociográfia „forrásvidékéről” faggassák. Csak hát éppen abból adódott a sok „galiba” meg „slamasztika”, hogy 1945-tel kezdődően hosszú évtizedeken át faggatták őt éppen elegenden mások, korántsem műfajismereti szándékkal. Előbb egy kolozsvári „purifikáló bizottság” vonta felelősségre kötetben meg sem jelent, a háborús zürzavar miatt kéziratban maradt *Jónás* című regényéért, majd a *Székelység bánja* került terítékre és váltotta ki a vegzálok haragvását. Ürügy mindig akadt, hogy állásából kidobják, a menetrendszerűen bekövetkező házkutatások után letartóztassák, törvényes ítékezés nélkül rabságban tartásuk. (Hogy sorsát mennyire „kísértetiesen” előre látta, arról korai „sírfelirata” is tanúskodik: „Itt nyugszom én, Böződi, / Megölt az üldözödi, / Hogyha én ezt tudtam volna, / Köpenyeget vettem volna.” E so-

¹⁷ Csapody Miklós: *Böződi és a Székelység bánja*. Életünk, 1986. 9–10. 889–898.

¹⁸ Sütő András: „*Álmodban feladnám a szemüvedet...*” Hítel, 2003. 6. 6–13.

rok az első erdélyi magyar szamizdatban¹⁹ láttak napvilágot. Minthogy az antológia gúnyverseinek nyíltai elsősorban a korabeli erdélyi magyar közélet szereplőire irányultak – súlyos igazságok kimondása váltakozott bennük indulatos túlzásokkal, kíméletlen leleplezésekkel –, és az „érintettek” a persziflázásra mindig hajlamos, de „köpenyeforgatásra” sosem hajló Böződiben vélték felfedezni a szerzőt, nem kétséges, hogy ez a gyűjtemény is jócskán belejátszott későbbi sorsának alakulásába.)

Amikor éppen szabadlábban volt, Sütő András nem egyszer kérlete: mondjon valamit arról az időszakról, amidőn „nádvgó rabszolgaként” dolgoztatták a Duna-deltában.

„– Hogy? Mit óhajtanál?

– Azt óhajtanám, hogy mesélj nekünk valamit a román Gulágról. Mikor téli fagyban térdig vízben vágátok a nádat...

Ilyenkor Gyurka fájdalmas mosollyal nézett végig rajtunk. Kós Károly szárazságos arcához hasonló töredezett vonásaiban ott vonaglott már az emlék, de szót nem hallottunk. Sóhajos hallgatás után azt kérdezte Gyurka:

– Gulág és delta? Minek az nektek? Mondjátok, minek?

– Hát hogy osztozzunk veled az emlékeidben – mondta valaki.

Böződi jobbágykék szeme elborult, majd könnybe lábadt. Ha boroztunk, ez gyakran megesett vele. A könnye ki-kibuggyant, de hangja nem csuklott el, nem vált síróssá, hanem élesen és számonkérőleg csattant felénk:

– Nincs jobb dolgok? Feltétlenül az én emlékeimen akartok osztozni?

– A bánat is könnyebb mással megosztva – feleltem egyszer, de letanácsolt, mondván:

– Téved, uram! Ne traktáljon engem közhelyekkel.

Mélységes mély volt, és senkivel meg nem osztható magányban sajgott Gyurka lelki sérülése. Tündökletes indulása után oly váratlan brutalitással teperte le őt a »felszabadulás«, hogy harmincöt éves korában az életmű torzóban maradt, alkotókedve és lehetősége darabokra törött. Minden, amit a börtönévek után írt, alkotott, levéltárakban kutatott, csak keserves kísérlet volt, hogy visszataláljon hajdani önmagához, hogy tudós álmait, regényírói terveit megvalósítsa.”²⁰

Böződi „felszabadulás utáni” élettörténetéről mindössze ez olvasható a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1981-ben megjelent I. kötetében: „Az 1848–49-es Történelmi Erekllye Múzeum őre, majd egy ideig könyvelőként dolgozott szövetkezetnél, állami vállalatnál, 1957-től nyugdíjazásáig (1975) akadémiai kutató, ill. főkutató volt Marosvásárhelyen.” Hogy kik és miként „jutalmazták meg” ezzel az állással, arról is beszámol Sütő András.

Merthogy a lexikonok mifelénk olykor még Böződinél is szófukarabbak. Máskor meg árulkodóan bőbeszédűek. A szóban forgó mű III. kötetének

¹⁹ *Szabadság a hó alatt...* Erdélyi anthológia. Cluj – Kolozsvár, 1946. Újraközölve M. G. [Molnár Gusztáv] bevezetőjével in: LIMES – nemzetpolitikai szemle (Budapest), 1989. 1. 163–182.

²⁰ I. h.

egyik M-betűs címszavában például arra bukkanhatunk, hogy 1960-ban *Nádország ostroma* címen napvilágot látott egy riportkötet. Bizonyára zengett tőle az ország, mint akkortájt a Beszterce völgye egy másik hasonló jellegű kiadványban, mert a román fordítása is azonnal megjelent.

A szerzőnek aligha jutott eszébe afféle abszurditás, hogy kérdéseivel a nádvágásban szakosított Bözödit „ostromolja”. Meg aztán rá se talált volna. Neki nem a román Gulág bugyraiba volt kiküldetése.

Balázs Ferenc írja *A rög alatt*ban: „Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor a világjáró út porát leráztam magamról, s nekiláttam, hogy megküzdjek a sorsommal, teremtem meg az én életemet.” Bözödi György „igazi utazása” akkor kezdődött, amikor az *Ellenzék* riporttereként faluról falura járva felfedezi a „bűnös utópiát”, amely megakadályozta, hogy a székelységről valóságos kép alakuljon ki a köztudatban. Utólag maga is úgy ítélte meg, hogy könyve megírásában annak – az évezredet átfogó – „történelmi utazásnak” volt elsődleges szerepe, amelynek során élményközébe kerül a székelység „elfelejtett történelmével”. Nem véletlen, hogy 1939 őszén ezekkel a gondolatokkal fejezi be a – Budapesten megjelent – *Székely bánja* bővített újrakiadásának előszavát: „A magyarságot Európa keleti őrszemének nevezik előszeretettel, a székely nép pedig még a magyarságnak is külön őrszeme volt. És az őrszem sorsa mi lett? Az, ami lenni szokott: elbukott a harcban, legelőbb. De még nem halt meg, csak sebeiben vérzik, és hiszem, hogy gyógyítani is lehet. Ezt szeretném megmondani. Talán őrszemek vagyunk most is, nem az elválasztó hegyek átjáróit őrizzük az ellenségtől, hanem az egyetemesebb, emberibb eszméket. Helyzetünk talán csak a Guliveré az óriások országában: nem mi lettünk kisebbek, hanem a körülöttünk levő világ vesztette el emberi arányait.”

CSÉZÁR LAJOS

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL*

Magyar nemzetünkre és annak kebelében unitárius hitközösségünkre jellemző a hagyományok ápolása és azok tiszteletben tartása. Ennek egyik kiemelkedő bizonyítéka, hogy évente legalább egyszer kézbe kerül a több mint 100 éves Berde-serleg, és elhangzik a pohárköszöntő. Idén, század és ezredfordulónk második évében erre már másodszor kerül sor, miután két napra szakítottunk az élet gondjaival, s a mindennapok megszokott munkájával, hogy ünneplőbe öltözve gyűljünk össze itt Kövenden, Aranyosszék azon

* Elhangzott Kövenden, 2002. november 30-án.